

## SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

**Petinet.** A SzT. egyik szócikke: „? **kapuc** ?? 1816: Petinet Kaputz ... 3 Rft 15xr [Kv; Born. IV. 41].” A kérdőjelekkel jelzett értelmezési bizonytalanság a következőkkel osztható el.

A *kapuc* ’kapucni; lehajtható, lebernyegekkkel ellátott utazókalap’ jelentéseire és eredetére l. TESz., EWUng. A szónak *kapucni* alakulata a mai nyelvhasználatban is megvan, az irodalmi nyelvben a francia *capuchon* és *kapuchon* alakok is föllelhetők, például Schöpflin Aladár (1917) használja ezeket.

A *petinet* szócikk a SzT.-ban: „**petinét, petiné, petini** kelmefajta; petinet, tesătura foarte subtire; Art feines Gewebe. 1807: Külömbbféle Petine, blond és tzerina retzék | Egy nagy Petinéből való Keszkenyő [DLt 378 nyomt. kl]. 1825: Fejér Maczlin, petinéttel, atlaztzal garnirozott Köntös [Llt Csáky-per 601. L. 1]. **Szk.** ~ *bajadér*. 1834: Két fekete egy forma petini Bájáder {...} \* ~ *báli köntös*. {...} \* ~ *kapuc*. 1816: Petinet Kaputz (!) ... 3 Rf 15 x.” Van még a szókapcsolatokban adatolva: ~ *misetli*, ~ *nyakravaló*, ~ *sál, kockás* ~.” (NB. E szócikkben „(!)” van a *Petinét Kaputz* után.) Az itt lévő *misetli* címszóként nem lelhető föl a szótárban, a *smizetli* ’ing’ szócikkben azonban egyéb változatok is vannak – „1816: Fejér petinet csipke smizetli 4 Rf 10 xr” –, továbbá: *smizékli*, *schmizetli*, *Smizérlí*. – A szótárban más szócikkek találhatók, amelyekben valamilyen ruhával, illetőleg ruhaanyaggal kapcsolatos a *petinét* szó: *petinétcsipke*, *petinétfátyol*, *petinétfőkötő*, *petinétköntös*, *petinétruha*, *petinét-smizetli* ’petinétíng’. (A Szt. kétféleképp adja meg a *Petinét Kaputz* árát; itt jegyzem meg, hogy az „Rft”, illetőleg az „Rf” korabeli rövidítések az eddigi kötetekben nincsenek feloldva ezekkel szemben: *Fl. hung.*, *Fl. h.*, *Fl. Rh* (SzT. I: 36); *fl.*, *Flor.* (SzT. II: 5); *f.h.*, *Fl R*, *Fl Rh*, *fnt* (SzT. III: 5); *f, fl* (SzT. IV: 5); *f, fl, Flor.* (SzT. V: v). A SzT. *forint* szócikkében „a német v. rénes forint 120 dénár, ill. 60 krajcár értékű” tájékoztatás van amellet, hogy a szócikkbe fölvetett négy legfontosabb forintfajta szerepel, „a többire nézve l. a készítendő részletes mutatót.” A szócikk *német forint* (3. szakasz) adata is viszonyítani enged a ruhaneműk árával kapcsolatban: „XIX. sz. eleje: Négy készbeli készkenyő 2. Nimet forint [Szentlélek Hsz; HSzjP].” (A szócikk 4. része a „*rénés/rénens* ~ német/rajnai forint”-ot más vonatkozású szövegrészekkel adatolja.)

A *petinet*-nek a PallasLex. szerint láncfonalas kötőszövött áru egy részét, ti. a mintás árut nevezik így, a lexikon a velencei üvegművesség kapcsán *petinet üveg*-ről is tud, amely színes üvegszálakkal, -rudakkal van díszítve, egész üvegtárgy egész edény is készülhet így (filigrán-üveg, Petinet-üveg), amelybe számos fehér vagy színes üvegfonal van beolvasztva. PallasLex. a szót francia eredetűnek jelzi.

Kazinczy Ferenc Sophie című művében „*petinet* csipkekendő” fordul elő (/1984: 160); Kostyál Ádám (1829: 128) szabómester „fehér francia *petinet* szinte arannyal vagy ezüstel ékesített körös-körül felcsipkézett kötény”-ről és „öt rőf hosszú és másfél széles frantzia *petinet* fátyol”-ról ír.

„PATRIA PETINET a legjobb à jour harisnyák – amelyre, minden hölgy, aki jó, divatos à jour harisnyát akar venni, figyeljen” – hirdették 1905 körüli években képes levelezőlapon (fényképét l. <http://budun-archivum.tumblr.com/.../patria-petinet-harisnya>). A védjegy betűkből összeállított rajza „*Patria Petinet* törv. védve” feliratú. – Az à jour mint a harisnya jelzője ’áttört, lyukacsos’, amint a képen látható is egy hölgy lábán. A MNSzt. *necc harisnya* adata (1998-ból) efféle készítményre vonatkozik, ném. *Netz* → m. *necc* ’háló; hálószerű kézimunka ~ kelme’ (vö. ÉKsz.<sup>2</sup>). A Nszt. *aszúr*<sup>1</sup> szócikkében *aszúr se-lyemharisnya* (1920–1921-ből) és *aszúrharisnya* szerepel. A Nszt. 1843-ból származó

példaszövegében olvasható, hogy a „turbanok sima crepből fehér selyem *à jour* paszomántozással, arany vagy ezüst rojtozattal, folyvást a legdivatosabbak”. Az *aszúr* főnév a Nszt.-ban „1. szálkihagyással, ill. szálhúzással vagy lyukacsos hímzéssel díszített textília, ill. ilyen (szegély)dísz”, a szó jelzőként is használatos, további jelentésleírása: „(szobron, iparművészeti tárgyon, építészeti alkotáson) áttört, lyukacsos rész”, és természetesen ebben a jelentésben is van jelzői használata. A *petinet* az angol *petty net* ’finom ~ kis háló’ származéka, a *petinet pattern* a textilipari szaknyelvben, olyan lánchurkolt (sík)kelmét jelöl, amelyre az áttört mintázat jellemző.

A SzT.-ban előforduló számos ruhanemű mindegyike áttört, lyukacsos textília a *bajadér* ’fátyolfajta’ (SzT., vö. Nszt.) éppúgy, mint a különféle *smizetli* és egyebek. A SzT.-ban lévő „Petinet Kaputz” – 3 Rft 15xr árát is figyelembe véve (ekkortájt 3–4 forint egy pozsonyi mérő búza) – bizonyára női öltözethez tartozó finom megmunkálású készítmény lehetett. A régi viseletekhez tartozó főkötők drága holmik voltak, l. RADVÁNSZKY 1896/1986: 107.

A SzT. *főkötő* szócikke gazdag a különféle főkötőfajták adatolásában: *aranybogláros*, *aranycanklis*, *bulyavászón*, *csósz* stb. A régi asszonyok főkötőviseletéhez a 16–17. századtól hozzátartoztak „Erdély, Felföld egyes foltjain [...] fonással készült csipkefőkötők [...] vagy a »csupán« a reneszánszig visszavezethető hálózott necc, recefőkötők”; a széles karimájú, ún. árnyéksüveget atlasz, tafota, selyem anyagból készítették, l. NAGY 1900: 177. Ahol ezeket kedvelték, később, a 19. században „gyakran a horgolt, legutóbb pedig túll utódaik [...] léptek helyükbe” – írja FLÓRIÁN MÁRTA (1997: 704); vö. NEMES–NAGY–TOMPOS 2002: 220–221, 222–223).

A *rece* TESz.-ben fölsorolt jelentései közül a ’hálószerűen szőtt ruhaanyag’, illetőleg a ’csipkefajta’ megfelel a *petinet* jelentés(ei)nek. Az arany- és ezüstcsipke főkötők osztrák-német divatúak – pl. linziek – voltak, de ismereteseek egyéb fajták is, vö. a fentebb idézett adattal: „1807: Külömbbféle Petine, blond és tzérna retzék”, amelyhez a *blondincsipke*, a *blondin-főkötő*, a *blondin-kötés* és a *blondin-rece* szócikkeit a SzT.-ban.

A szó az idők folyamán az anyagot előállító ipar, illetőleg a kereskedelem műszavaként terjedt el és alakult számos nyelvben. A gépi harisnyagyártás 1970 után már csak a körkötést alkalmazott Magyarországon a finom-, és a durvaharisnyák készítésénél. Addig a gyártás sík-hurkológépeken is történt. A finom női harisnyák pontos formára kötését, idomozását szemáthelyezéssel oldották meg. Ezek a harisnyák síkban készültek, ezért egy megfelelő varrógéppel a széleiket össze kellett varrni; az így készült harisnyák hátulján jól látható varrás futott végig.

A szemáthelyezést mintázásra is használták, az ilyen harisnyákat nevezték *aszúr mintás*-nak. Akkortájt a selyem volt a legvékonyabb fonal a tömeggyártásban, a belőle készült harisnya takarta a női lábat, amelyet áttörésekkel lehetett láthatóbbá tenni. A *kis petinet* kifejezés egy szem átakasztását jelentette a mellette lévő türe, ami által a kelmében kis lyukak, áttörések keletkeztek, ezeket, ha a vevők igényelték, meg lehetett növelni, a *nagy petinet* nagyobb lyukakat eredményezhetett, az ilyen (necc)harisnyákat szívesen használták a lokálok táncosnői, a cirkuszok artistanői. Az ilyen „neccharisnyák” hátsó varrása az átlagnál erősebb lábakat optikailag megosztotta, s ezáltal szebbé is tette.

Mivel a textilipari gépeket – különösen a 19. században – Angliában gyártották, jó néhány kifejezést a gépekkel együtt átvettek a felhasználók. A gyártók hamar megvásárolták William Cotton (1786–1866) találmányát, az 1864-ben szabadalmaztatott sík-hurkológépet (cottongép), amelynek szabadalmát Hermann Stärker az egész európai kontinensre kiterjesztve megszerezte. Kizárólag ezen a gépen lehetett hernyóselyemből, később műselyemből, viszkózából, majd PA-66 típusú nylon és PA-6 típusú orlon poliamidszálból hátulvarrott harisnyát idomozással, vagyis a szabásminta követésével készíteni. A teljes idomozással (fully fashion) a szaporított és fogyasztott anyagszélék nem bomlanak föl, az eljárás tehát

takarékos; maga a ruhanemű tetszetős (pl. pulóver eleje, háta, ujjá és egyéb része), vö. MNLex. *poliamidszál; síkhurkológép*. – A korábbi szakkifejezések a második világháborút követő másfél évtizedben kihaltak a szakmai nyelvből (is), ugyanis az amerikai katonák behozták Európába a nylon finomharisnyát. Ez vékonysága, átláthatósága miatt kiszorította a hagyományos selyemharisnyát. A műszál rugalmassága, termoplasztikussága lehetővé tette, hogy a nagyobb termelékenységet biztosító (már említett) körkötőgép terjedjen el.

A *Petinét Kaputz* szerkezetben és a többi, a SzT.-ban előforduló *petinét* szó és változatai tehát szállkihagyásos vagy szállhúzású, vagy lyukacsos hímzésű, esetleg horgolt textilanyagra vonatkoznak.

### Hivatkozott irodalom

- ÉKsz.<sup>2</sup> = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- FLÓRIÁN MÁRTA 1997. Öltözködés. Haj- és fejviseletek. Az asszonyok fejviselete. Felső főkötő. In: BALASSA IVÁN főszerk., *Élelmód. Magyar néprajz* IV. Akadémiai Kiadó, Budapest. 703–705.
- Kazinczy Ferenc /1984. *Sophie*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kostyal Ádám 1829. Magyar öltözet Párisban. *Tudományos gyűjtemény* 13. [http://www.google.[-] hu/search?q=petinet&btnG=K%C3%B6nyvek+keres%C3%A9se&tbm=bks&tbo=1&hl=hu (2012. 09. 30.)]
- MNlex. = *Magyar nagylexikon* 1–19. Főszerk. ÉLESZTŐS LÁSZLÓ et al. Akadémiai Kiadó, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1993–2004.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár*. Elektronikus adatbázis, a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. [Elérhetőség: http://[-] corpus.nytu.hu/mnsz/.]
- NAGY GÉZA 1900. *A magyar viseletek története*. Franklin Társulat, Budapest.
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1–. Főszerk. ITTÉS NÓRA. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006–.
- NEMES MIHÁLY – NAGY GÉZA – TOMPOS LILLA 2002. *A magyar viseletek története*. Magyar Mercurius, Budapest.
- PallasLex. = *A Pallas magyar lexikona* 1–18. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1893–1900.
- RADVÁNSZKY BÉLA 1896/1986. *Magyar családi élet és háztartás a xvi. és xvii. században*. Helikon, Budapest.
- Schöpfli Aladár 1917. A karmazsin függöny. MNSzt.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA és munkatsai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, Akadémiai Kiadó, Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.

BÜKY LÁSZLÓ  
Szegedi Tudományegyetem

**Kaputziner Fa piklivel.** Az Erdélyi magyar szótörténeti tár kérdőjelet ír a jelentésmeghatározás helyett ebben a szócikkében: „**kapuciner** ’?’ 1808: Uj Agy Kaputziner Fa piklivel Rfr. 8. Uj ravasz tartostol Rfr. 1 | Uj kaputziner Ágy Fa piklivel xr. 12 [Kv; TKhf puskaműv.]” (Kv = Kolozsvár; TKhf = gr. Teleki család kővárhosszúfalusi levéltára).

A puskaművesség nyelvhasználatából való adat nyilván *kapuciner fá*-ra vonatkozik, amelyből a 8 Rfr. ára új puskagy készült, s amely agyhoz pikli is tartozik. A *kapuciner* szó jelentése a TESz.-ben (és az EWUng.-ban) 1869-ből adatolva: ’egy kevés tejjel kevert sötétbarna kávé’, viszont a SzT. szövegdarabjában ’(világos) barna (színű)’, ez a jelentés a szó eredetének meg is felel (ti. a kapucinus barátok sötétbarna csuhájának színe).